

Олексій Остапенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор
кафедри адміністративного та інформаційного права
leonid.ostapenko89@gmail.com

ПРО БЕЗПЕКУ ПРИ ЗАТРИМАННІ ПРАВОПОРУШНИКА

© Остапенко О., 2017

Розглянуто питання, пов’язані із загрозою, ризиком та особистою безпекою під час затримання правопорушника. Особливу увагу звернуто на застосування вогнепальної зброї під час затримання правопорушника.

Ключові слова: вогнепальна зброя; загроза; особиста безпека; працівник поліції; ризик.

Алексей Остапенко

О БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с угрозой, риском и собственной безопасностью при задержании правонарушителя. Особое внимание обращается на применение огнестрельного оружия при задержании правонарушителя.

Ключевые слова: огнестрельное оружие; угроза; личная безопасность; работник полиции; риск.

Oleksiy Ostapenko

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Administrative and Informational Law
Sc. D., Prof

ABOUT SAFETY DURING THE ARREST OFFENDERS

The article deals with issues related to threat, risk and personal security during the arrest of the offender. Particular attention is paid to the use of firearms during the arrest of the offender.

Key words: firearms; threats; personal safety; police officer; risk.

Постановка проблеми. Сучасний стан захисту прав, свобод і законних інтересів громадян від протиправних посягань характеризується як незадовільний. Питання самозахисту громадян від протиправних посягань потребують поглибленого вивчення, особливо в частині характеристики умов правомірності застосування вогнепальної зброї у разі затримання правопорушника. Застосування вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів свідчить про недостатній рівень їхньої професійної та психологічної підготовки, незнання тактики і застосування прийомів під час затримання та перевищення повноважень в умовах необхідної оборони та крайньої необхідності.

Затримання правопорушника, який посягає на права, свободи і законні інтереси особи та держави, залишається одним із важливих напрямів професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Так, ще за часів Української Народної Республіки розроблено проект Адміністративного кодексу, де юридичними підставами затримання особи була підозра у вчиненні або вчинення злочину (п. а) Артикул 79 [1, с. 72].

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні напрацювання та аналіз чинного законодавства з питань, що пов'язані з загрозою, ризиком та особистою безпекою під час затримання правопорушника залишаються актуальними, особливо в умовах сьогодення. Це спонукало провести аналіз чинного законодавства та теоретичних напрацювань О. Баганця, Д. Беззубова, О. Березюка, В. Кікота, В. Коробкіна, С. Лебедева, В. Ліпкана, Н. Румянцевої, А. Святенко, С. Старенького, І. Тацишина, М. Хавронюка, Л. Чистоклетова, А. Шишко, які з нових позицій оцінюють стан боротьби зі злочинністю та умови правомірності застосування вогнепальної зброї під час затримання правопорушників.

Мета дослідження. Проаналізувати сутність понять “загроза”, “ризик”, “особиста безпека” та умови правомірності застосування вогнепальної зброї під час затримання правопорушника.

Виклад основного матеріалу. Сучасна криміногенна ситуація, що наявна в Україні є загрозливою, ризиковою і небезпечною не лише для її державних інститутів, але й для всього населення країни. Про неефективність державної політики у соціальних і гуманітарних сферах мова йшла у Законі України “Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 року [2]. Про те, що змін на краще не відбувається, свідчать праці, наукові повідомлення практичних працівників і вчених. На підтвердження цієї тези наведемо думку відомого юриста О. Баганця стосовно того, що “...сама держава є відповідальною за вчинені злочини і заподіяння ними шкоди людині означає, що її політика кримінального запобігання була неефективною” [3, с. 11].

Додатковим підтвердженням цього висновку є те, що Україна за рівнем безпеки перебуває за межами 36-ти країн.

Таблиця 1

Рейтинг 36 країн ОЕСР за рівнем безпеки жителів (“How’s Life?”), 2013 р.¹

Місце	Країна	Індекс	Місце	Країна	Індекс	Місце	Країна	Індекс
1	Ісландія	98	13	Іспанія	93	25	Ізраїль	89
2	Ірландія	96	14	Бельгія	92	26	Словаччина	89
3	Великобританія	95	15	Фінляндія	92	27	Бразилія	88
4	Австралія	94	16	Німеччина	92	28	Росія	87
5	Австрія	94	17	Словенія	92	29	Естонія	86
6	Канада	94	18	Швеція	92	30	Італія	86
7	Данія	94	19	Люксембург	91	31	Португалія	85
8	Нідерланди	94	20	Польща	91	32	Чилі	82
9	Швейцарія	94	21	Угорщина	90	33	Греція	81
10	Франція	93	22	Японія	90	34	Корея	77
11	Нова Зеландія	93	23	США	90	35	Мексика	76
12	Норвегія	93	24	Чехія	89	36	Туреччина	73

Позитивним є зміст табл. 2, до якого ще не потрапила Україна за рівнем найнебезпечніших країн світу.

¹ http://rating.rbc.ru/articles/2013/11/18/34063968_tbl.shtml?2013/11/18/34063958.

Топ-20 найнебезпечніших країн світу, 2013 р.⁴

Місце	Країна	Місце	Країна
1	Сомалі	11	Алжир
2	Пакистан	12	Таїланд
3	Ірак	13	Філіппіни
4	Афганістан	14	Росія
5	Південний Судан	15	Судан
6	Ємен	16	Іран
7	Палестинські території	17	Бурунді
8	Конго	18	Індія
9	Центральна Африканська Республіка	19	Нігерія
10	Колумбія	20	Ізраїль

Сутність суспільної безпеки залежить від стану суспільного середовища, за якого відсутні загрози і небезпека. Характерними ознаками суспільної безпеки, на думку Д. Беззубова, є: 1) активність в реалізації повноважень через вплив на зовнішнє середовище; 2) цілеспрямованість дій на досягнення результату; 3) постійність дій у просторі і часі [4, с. 179]. Ще одним із багатьох підтверджень цієї позиції в частині недостатнього захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина в Україні є те, що відбувається драматичне зростання злочинності (О. Березюк, В. Ліпкан, С. Старенький, М. Хавронюк) [5, с. 10].

Низька ефективність державної політики у боротьбі зі злочинністю передовсім заторкує особисті права та свободи людини, сутність яких на думку І. Тащишина полягає у виконанні громадянами дій, спрямованих на задоволення особистих потреб [6, с. 52], зокрема і на захист від протиправних посягань. Так, у 2014 році зареєстровано 529139 лише кримінальних правопорушень, а у 2015 році – 565 182. Зростання злочинності в Україні за вісім місяців поточного року порівняно з таким самим періодом 2016 року збільшилося на 26,9 %. Жахливі за змістом є дані про дорожньо-транспортні пригоди в Україні, у яких за період від 01.01.2016 року до 31.08.2016 року загинули 4 264 особи. У засобах масової інформації України висвітлюється інформація про те, що 49 % громадян України стурбовані за свою особисту безпеку. Наведені дані свідчать про існування причин та умов, які спонукають громадян до вчинення правопорушень. Здебільшого ці причини мають суб'єктивне походження, а за своїм змістом у них є політичне, соціальне та економічне наповнення.

Чинне законодавство України за останні роки передбачило правові норми, дотримання яких покликано суттєво зменшити загальний рівень злочинності та окремі його види. Водночас правовий нігілізм населення, недостатня ефективність діяльності правоохоронних органів, які перебувають у стані постійних “реформ”, “сприяють” зростанню кількості правопорушень та підвищенню їх суспільної небезпеки. Відтік примусовий і добровільний професіоналів із цих органів створюють загрози і небезпеку для населення України. Громадяни України в окремих випадках протидіють правопорушникам на “свій розсуд”, ризикуючи своїм здоров'ям та життям.

Право на охорону і захист свого життя, здоров'я та власності, а також здоров'я, життя та власності інших осіб може реалізуватися за допомогою специфічних засобів, до яких належить зброя, зокрема, коротко ствольна нарізна та короткоствольна гладкоствольна зброя для стрільби гумовими кулями [7, с. 16]. В українському законодавстві немає чіткого визначення критеріїв самозахисту. Часто, захищаючи себе, особа стає обвинуваченою. Це відбувається у тих випадках, коли нападник або гине, або отримує тяжкі тілесні пошкодження [8]. Тим більше, що ч. 2 ст. 27 Конституції України передбачає, що “кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань” [9].

⁴ <http://rating.rbc.ru/articles.shtml?2011/08/04/3337662>.

Сучасний стан правового забезпечення безпеки як вважає Д. Беззубов має такі складові елементи: 1) загальність (діяльність обов'язкова для всіх); 2) суб'єктне спрямування; 3) ситуаційність – проміжок часу відсутності ризиків і небезпек та ймовірності виникнення ситуацій і загроз в майбутньому; 4) функціональність – для органів влади; 5) цілепокладання – як основа існування суспільства; 6) наочність – коли відсутні загрози і небезпеки (для них властиві час і місце) [4, с.178]. Забезпечення безпеки особи – це одна із основних функцій діяльності спеціально уповноважених на те органів і посадових осіб, скерована на виконання зовнішніх і внутрішніх організаційних завдань і функцій, які повинні забезпечити її всебічну особисту та майнову недоторканість [10, с. 10]. Наведене визначення є досить складним за змістом. Його основу становлять вимоги на гарантування безпеки громадян з боку органів влади в межах, дозволених законодавством. Дії сучасних працівників патрульної поліції під час затримання правопорушників здебільшого є непрофесійними, що створює загрозу та небезпеку для оточуючого їх середовища, а також для них самих. Під час добору поліцейського на посаду згідно зі Законом України “Про національну поліцію” [11], йдеться про рівень фізичної підготовки (пункт 2, ст. 49), медичне обстеження (ст. 50) та інші вимоги до особи. Питання професійної підготовки поліцейського стають актуальними лише після призначення його на посаду. Водночас загальною залишається проблема загрози, ризику та особистої безпеки під час затримання правопорушників як для громадян, так і для працівників правоохоронних органів.

Звернемо увагу на етимологічний зміст термінів “безпека”, “загроза”, “ризик”, “небезпека”. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наявні такі пояснення вказаних термінів: “безпека” – це стан, коли кому-чому-небудь ніщо не загрожує [12, с. 35], “загроза” – груба, зухвала обіцянка заподіяти яке-небудь зло, а також можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного [12, с. 233], “небезпека” – це можливість якогось лиха, нещастя..., стан, коли кому-чому-небудь щось загрожує [12, с. 416], “ризик” – це усвідомлена можливість небезпеки [12, с. 588]. Кожен із зазначених термінів містить пояснення стану, можливої протиправної дії, спрямованої на фізичний чи інший матеріальний об'єкт посягання.

Загальне розуміння безпеки як з боку громадян, так і працівників правоохоронних органів повинно бути чітким і зрозумілим, незважаючи на його складність наукового тлумачення та практичного застосування. Одним із перших, хто проаналізував безпеку на рівні суто фізичного явища був Томас Гоббс. Він звернув увагу на взаємозв'язок та взаємообумовленість між поведінковими діями особи і результатом від цих дій. Основним результатом проведеного Т. Гоббсом аналізу безпеки фізичної особи є її соціальна сутність, врегульована нормами поведінки та захищена державою. Питання, пов'язані з безпекою людини були і залишаються актуальними на індивідуальному рівні поведінки особи з урахуванням її психологічних особливостей, фізичного стану та професійної підготовки. Наявна система безпеки передбачає вирішення завдання, яке пов'язано з безпекою людини, реалізацією її потреб та інтересів, а також усуненням загроз і ризиків, спрямованих проти неї.

Розглядаючи поняття безпеки суб'єктів господарювання Л. Чистоклетов звертає увагу на мінімальну вразливість щодо загроз та створення оптимальних умов для забезпечення безпеки [13]. Особиста безпека громадян та працівників правоохоронних органів під час затримання правопорушників повинна передбачати врегульований нормами права стан захищеності конституційних прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави, під час якого немає загрозливих ризиків та небезпеки, які сприяють виникненню і вчиненню протиправних посягань.

Звернемо увагу лише на один із аспектів затримання правопорушників працівниками правоохоронних органів та застосування в такому разі вогнепальної зброї. Вогнепальна зброя – це різновид стрілецької ствольної зброї калібром до 20 мм, що призначена для ураження цілі металевим снарядом, який викидається зі ствола порохом зарядом або його заміником, має достатню вражаючу дію для заподіяння значних тілесних ушкоджень [14, с. 122–123].

Наявна сьогодні класифікація заходів адміністративного примусу зараховує застосування вогнепальної зброї під час затримання правопорушника до поліцейських заходів примусу (пункт 1.3 ст. 42 Закону України “Про національну поліцію”) [11], а саме – припинення. Правовою основою

застосування працівниками поліції вогнепальної зброї в разі затримання правопорушника є Закон України “Про національну поліцію”. Застосований працівником поліції поліцейський захід повинен бути професійним (п. 5 ст. 29 Закону України “Про національну поліцію”) [11], адекватним посяганням правопорушника на особу, яка захищає права, свободи і законні інтереси громадян та держави. Це означає, що основною метою під час застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї є припинення небезпечних протиправних дій особи, її затримання та притягнення до відповідальності. Загальний порядок припинення протиправних дій особи передбачено ст. 43 вказаного Закону. Можна вважати, що він містить прямі елементи втручання у протиправні дії правопорушника з метою їх припинення. З урахуванням ситуації та елементів небезпеки, які наявні під час затримання правопорушника, доцільно застосовувати психологічний вплив на особу, заздалегідь попередивши її про застосування вогнепальної зброї, що в окремих випадках сприяє припиненню протиправних дій.

Законодавець передбачив випадки коли зволікання у застосуванні вогнепальної зброї працівником поліції на відміну від застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів містить реальну небезпеку та можливі шкідливі наслідки. Сьогодні законодавець передбачив застосування вогнепальної зброї (ст. 46 Закону України “Про національну поліцію”) [11]: 1) тільки після попередження; 2) без попередження. Попередження як один із різновидів запобіжних застережливих заходів [12, с. 525] працівника поліції під час затримання правопорушника передбачає припинення особою вчинення протиправних дій. Законодавець потребує від працівника поліції заздалегідь попередити особу про застосування вогнепальної зброї з тим, щоб надати їй час для виконання його вимоги. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку (п. 2 ст. 43 Закону України “Про національну поліцію”) [11]. Відповідно до п. 5 ст. 46 вказаного Закону поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій. У минулому одним із попереджувальних заходів працівника міліції під час затримання правопорушника було право на оголення вогнепальної зброї та приведення її у готовність за умови, якщо в обстановці, яка склалася, можуть виникнути обставини для її застосування [15, с. 70]. Крім права на оголення вогнепальної зброї та приведення її у готовність працівник міліції під час затримання правопорушника залежно від ситуації мав право зробити попереджувальний постріл. Вказана міра попереджувального заходу припинення протиправних дій правопорушником залишається, на наш погляд, актуальною, а її застосування не суперечить вимогам ст. 3 Конституції України про те, що “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [9].

Законодавством України передбачено низку випадків застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї без попередження. Така можливість застосування вогнепальної зброї не суперечить рішенням Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Так, п. 2 ст. 2-1 Європейської Конвенції передбачає, що “позбавлення життя не розглядається як вчинене у порушення даної статті, якщо воно є результатом застосування сили, абсолютно необхідної: а) для захисту людої особи від незаконного насильства” [16]. Важливим, на наш погляд, є використання без змін вимог щодо застосування вогнепальної зброї без попередження (п. 6 ст. 46 Закону України “Про національну поліцію”):

1) у разі спроби особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів та інших засобів, що загрожують життю чи здоров’ю людей;

3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;

4) якщо особа чинить збройний опір;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

В. Коробкін, А. Святенко, вивчаючи питання застосування вогнепальної зброї без попередження, звертають увагу на те, що працівник правоохоронних органів має підстави привести

її у готовність під час перевірки документів у підозрілих людей. Це буде для них попередженням про можливість застосування вогнепальної зброї [15, с. 70]. Спірними з приводу затримання правопорушника та застосування проти нього вогнепальної зброї без попередження є питання щодо “визначення відстані” та “доторкання до зброї”. Залежно від ситуації, яка виникає під час затримання із застосуванням вогнепальної зброї, такі дії особи, що проводить затримання, здебільшого залишаються одним із вагомих аргументів для їх оскарження, а також для захисту прав затриманої особи.

Правовою основою застосування вогнепальної зброї для працівників правоохоронних органів є також стан необхідної оборони (ст. 36 Кримінального кодексу України) та крайньої необхідності (ст. 39 КК України) [17], в разі захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, держави, власного життя та інше. Ознаки необхідної оборони та крайньої необхідності відображають зовнішню сторону ситуації, що виникає під час затримання правопорушника і свідчать про правомірність або неправомірність дій особи, яка проводить затримання. Умови правомірності необхідної оборони певною мірою є класичними в системі права. Пропонуємо за допомогою порівняння виявити спільні та особливі ознаки необхідної оборони, що закріплені в адміністративному та кримінальному законодавстві України.

Спільним є те, що законодавець насамперед визначає активну за змістом дію, яка спрямована на відвернення чи припинення протиправних дій правопорушника. Особливою ознакою необхідної оборони у кримінальному законодавстві України є нормативне закріплення суспільної безпеки, яка є одним із основних критеріїв під час оцінювання та кваліфікації дій правопорушника.

Використання вогнепальної зброї під час затримання правопорушника в умовах необхідної оборони повинно завжди передбачати наявну ступінь суспільної безпеки. Наявність посягання передбачає безпосередню, на відміну від уявної, реальну загрозу виконання протиправних дій у межах певного часу. В особи, яка захищається, не повинно бути жодних сумнівів у неминучості і реальності протиправного посягання. Посягання залишається наявним, навіть якщо на деякий час воно припинено, але є небезпека, що посягання може розпочатися знову.

Таблиця 3

Умови правомірності необхідної оборони	
Стаття 19 КУпАП	Стаття 36 КК України
1) дія...вчинена під час захисту; 2) особі, яка посягає заподіюється шкода; 3) недопущення перевищення меж оборони (а саме явна невідповідність характеру і суспільній шкідливості посягання)	1) дія...вчинена з метою захисту; особою, яка захищається від суспільно-небезпечного посягання; 2) шкода заподіюється тому, хто посягає для негайного відвернення чи припинення посягання; 3) розмір заподіяної шкоди повинен мати необхідну і достатню межі

Право на необхідну оборону завершується з моменту вчинення протиправних дій посягаючим. Важливою ознакою правомірності необхідної оборони є дійсність посягання. Дійсність протиправного посягання повинна бути об’єктивно реальною а не уявною. Про уявний зміст оборони йдеться у ст. 37 КК України. Законодавець під уявною обороною визнає “...дії, пов’язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання” [17]. Треба зазначити, що в разі уявної оборони особа, яка захищається, передбачає застосування вогнепальної зброї для припинення суспільно небезпечного посягання. Суб’єктивний зміст уявної оборони під час затримання правопорушника можна умовно розподілити на такі види:

1) особа, яка захищається від протиправного посягання невірно оцінює ситуацію, в якій, начебто, здійснюється посягання, що призводить до помилкового усвідомлення про наявність посягання;

2) особа, яка захищається від протиправного посягання, не усвідомлює, що це посягання є уявним, але разом з тим ця особа могла і повинна була усвідомити, що посягання є уявним, а дії особи, що начебто посягає не є суспільно небезпечними.

Заподіяння шкоди особі, яка посягає, повинно бути відповідним і необхідним у розмірах, що впливають на припинення правопорушення. Якщо шкода в разі затримання заподіяна іншим (третім), непричетним до цього особам, то особа, яка затримувала правопорушника може бути притягнена до відповідальності. З цього приводу дискусійним залишається питання щодо співрозмірності між захистом і протиправним посяганням, яку можна пояснити як величину вияву чого-небудь [12, с. 593]. З урахуванням цього захист не повинен перевищувати меж необхідної оборони, а заподіяну під час захисту шкоду слід вважати правомірною з умови необхідності її вчинення для припинення правопорушення та затримання правопорушника.

Крайня необхідність виконує важливу захисну функцію щодо особи, яка затримує правопорушника. Крайня необхідність є правомірною за умови усунення небезпеки, яка загрожує правоохоронюваним інтересам та усуває небезпеку, передбаченими та дозволеними законом способами. У разі пояснення стану крайньої необхідності слід вивчати властиві для неї умови:

1) небезпека повинна бути для особи, яка затримує правопорушника, реальною і проявляти себе в конкретних діях;

2) наявна небезпека від протиправних дій правопорушника свідчить про загрозу не лише для особи, яка його затримує, але й для інших громадян, матеріальних об'єктів та інше;

3) дійсний, а не уявний зміст небезпеки характеризує реальні протиправні дії правопорушника;

4) працівник правоохоронних органів, що затримує правопорушника вчиняє дії для усунення небезпеки, яка може загрозувати йому безпосередньо, а також з метою захисту прав, свобод інших людей та суспільних і державних інтересів;

5) заподіяння при затриманні шкоди правопорушнику у межах крайньої необхідності не є злочином, якщо при цьому не було перевищено заходів для затримання такої особи (п. 1 ст. 38 КК України).

Стаття 18 КУпАП до умов правомірності крайньої необхідності зараховує дії, вчинені для усунення небезпеки, яка загрожує правам і свободам людини. Заподіяна шкода повинна бути менш значною, ніж відвернена шкода. Загальним з цього приводу є те, що законодавець, характеризуючи стан крайньої необхідності, у першу чергу, звертає увагу на рівень суспільної небезпеки для суспільних відносин, на які посягає правопорушник, а також на умисно заподіяну йому шкоду, яка повинна бути не меншою та відповідною протиправному посяганням.

Для працівників правоохоронних органів право на заподіяння шкоди під час затримання правопорушника виникає за таких умов: наявність існування реальної небезпеки від протиправних дій правопорушника; ухилення особи, яка вчинила суспільно небезпечні протиправні дії від відповідальності; відсутність можливості затримання правопорушника одним із передбачених законодавством засобів. Працівники поліції, що проводять затримання, мають право (ст. 42 Закону України “Про національну поліцію”) застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї.

Звернемо увагу лише на порядок застосування працівником поліції вогнепальної зброї, яка є одним із найсуворіших заходів примусу. У ст. 46 Закону України “Про національну поліцію” закріплено положення про виняткові випадки застосування вогнепальної зброї як з попередженням про її застосування, так і без попередження. Це означає, що законодавець встановив лише умови і межі застосування вогнепальної зброї без регулювання порядку її застосування. Загальне визначення порядку застосування вогнепальної зброї можна розуміти як певну послідовність, злагодження чи узгодження [12, с. 527], юридично значущих дій працівника правоохоронних органів у разі виникнення обставин, за яких закон передбачає можливість застосування вогнепальної зброї. Послідовність дій особи, яка затримує правопорушника із застосуванням вогнепальної зброї умовно можна поділити на періоди, що можуть бути різними за тривалістю у часі:

– перший період – дії працівника правоохоронного органу безпосередньо перед застосуванням вогнепальної зброї. Так, п. 11 ст. 46 Закону України “Про національну поліцію”

передбачає для працівника поліції можливість привести у готовність вогнепальну зброю та попередити особу про її застосування. Попередження можна здійснити з доведенням до відома особи (якщо така можливість існує) про те, що перед нею знаходиться працівник правоохоронного органу (демонстрація службового посвідчення);

– другий період – застосування вогнепальної зброї як з попередженням, так і без попередження в разі затримання правопорушника потребує від особи, яка проводить затримання оцінки обставин, у яких відбувається затримання (місце, час, навколишнє середовище та інше), визначення умов правомірності застосування вогнепальної зброї (рівень суспільної небезпеки у протиправних діях правопорушника, можливі шкідливі наслідки та інше);

– третій період – це дії особи, яка провела затримання правопорушника після застосування вогнепальної зброї. До них слід зарахувати:

1) усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення правопорушення;

2) вживання всіх можливих заходів для надання медичної допомоги особам, які постраждали чи опинилися в ситуації, небезпечній для їх життя та здоров'я;

3) вживання заходів щодо осіб, які не здатні через стан здоров'я або інші обставини повідомити про себе (сім'ю, родичів, близьких знайомих за місцем праці та проживання);

4) забезпечення охорони місця застосування вогнепальної зброї, коли є випадки смерті, поранення особи, яка напала, або заподіяні значні матеріальні збитки;

5) гарантування безпеки взятих під захист осіб;

6) вживання заходів для запобігання та припинення насильства над затриманою особою;

7) за необхідності здійснення охорони об'єктів державної власності;

8) здійснення за необхідності вилучення вогнепальної, холодної зброї та інших предметів, які використовував правопорушник під час нападу;

9) поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника про застосування вогнепальної зброї (п. 10 ст. 46 Закону України “Про національну поліцію”).

Розглянуті нами періоди застосування вогнепальної зброї в разі затримання правопорушника передбачають затримання і виконання комплексу тактичних дій та прийомів, що дає змогу провести затримання особи з максимальною безпекою для працівника правоохоронного органу та заподіяння мінімальної шкоди особі, яка затримується.

Різноманітність ситуацій, у яких відбувається затримання озброєного правопорушника, свідчить не лише про суспільну небезпеку вчинених особою протиправних дій [18, с. 12], але й про самостійність прийняття рішення щодо застосування вогнепальної зброї особою, яка затримує правопорушника, про доцільні і послідовні варіанти її дій та професійну майстерність.

Загальне поняття тактики містить багато аспектів практичної людської діяльності за допомогою визначених у чинному законодавстві засобів, прийомів і способів її здійснення для досягнення певної мети [12, с. 635]. До загальних ознак тактики затримання правопорушника можна зарахувати: 1) лінію поведінки працівника правоохоронного органу, під час якої використовуються найефективніші прийоми і засоби затримання правопорушника. Треба зазначити, що в разі виникнення реальної небезпеки для життя чи здоров'я поліцейського необхідно діяти рішуче, виявляти психологічну стійкість під час використання вогнепальної зброї. Працівник правоохоронного органу, вступаючи у стадію затримання правопорушника, завжди стає об'єктом посягання, що містить смертельну загрозу; 2) врахування особливостей ситуації, відповідно до якої здійснюється вибір і застосування прийомів і засобів, найдоцільніших у разі затримання правопорушника; 3) міркування щодо вибору засобів припинення протиправної поведінки правопорушника (застосування вогнепальної зброї, фізичних засобів (силу) та інше).

Предметом тактики застосування вогнепальної зброї є всебічні і міцні знання, практичні навички та уміння працівника правоохоронного органу провести комплексні дії зі затримання правопорушника [19, с. 185–187]. Доцільно запропонувати таке визначення тактики застосування вогнепальної зброї – це сукупність передбачених чинним законодавством правил, прийомів і

засобів найбільш ефективних і оптимальних під час затримання правопорушника, для усунення реальної небезпеки та припинення протиправних дій.

Висновки. Наявність передбачених Конституцією України гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів громадян можна вважати достатньою, однак їх реалізація, особливо в частині на їх посягання, залишається незадовільною. Низька ефективність охоронної функції держави призвела до зростання злочинності у суспільно найнебезпечніших формах. Загроза, ризик і недостатня особиста безпека громадян та працівників правоохоронних органів була і залишається однією з багатьох негативних проблем в українському суспільстві. Помітне значне поширення застосування вогнепальної зброї правопорушниками, що заподіює шкоду життю, здоров'ю громадян. Дії працівників сучасних правоохоронних органів не завжди є своєчасними і відповідними, особливо під час застосування вогнепальної зброї, що призводить до порушення умов правомірності застосування зброї. В окремих випадках працівники правоохоронних органів у разі використання вогнепальної зброї не володіють тактикою і прийомами її застосування. Застосування громадянами вогнепальної зброї в межах необхідної оборони чи крайньої необхідності здебільшого не відповідає реальному протиправному посяганням, а сам збройний напад може бути уявним. Ці та інші фактори свідчать про недостатню правову обізнаність громадян у частині застосування вогнепальної зброї в умовах самозахисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адміністративне право і процес в екзилі; невідома правнича спадщина України* / уклад.: І. С. Грищенко, В. М. Бевзенко, С. О. Коваль, А. І. Бевз, І. В. Паламарчук, О. В. Чура, А. В. Кравченко, Р. С. Сметанюк; за заг. ред І. С. Грищенка. – К. : Дакар, 2015. – 500 с.
2. *Про основи національної безпеки: Закон України від 19 червня 2003 року* // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. *Баганець О. Чому правоохоронна система в Україні стала безпорадною, а злочинність динамічно захоплює регіони* / О. Баганець // *Юридичний вісник України*. – 2016. – 21–27 жовтня. – № 42 (1110). – С. 10–11.
4. *Беззубов Д. О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади) : монографія* / Д. О. Беззубов. – К. : МП “Леся”, 2013. – 452 с.
5. *Дудко В. Дев'яності повертаються* / В. Дудко // “Експрес”. – 2016. – 6–13 жовтня. – С. 10.
6. *Тащишин І. Б. Адміністративне право України : навч. посіб.* / І. Б. Тащишин. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 307 с.
7. *Параниця С. П. Адміністративно-правові засади обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук* / С. П. Параниця ; Ірпінь : Національний ун-т держав. податкової служби України, 2009. – 21 с.
8. *Мажурина С. Даже дед преклонных лет выбирает пистолет* / С. Мажурина // *Газета “КП в Украине”*. – 2016. – 26.10.
9. *Конституція України: чинне законодавство станом по 10 серпня 2015 р.; Офіц. текст.* – К. : Алерта, 2015. – 80 с.
10. *Шшико А. О. Адміністративно-правові засади забезпечення особистої безпеки працівників суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук* / А. О. Шшико ; Львів : Льв. ДУВС, 2010. – 16 с.
11. *Закон України “Про національну поліцію”*. – С. : ТОВ “ВВП НОТІС”, 2016. – 84 с.
12. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад.: О. Єрошенко. – Донецьк: ТОВ “Глорія”, 2012. – 864 с.
13. *Чистоклетов Л. Г. Адміністративно-правове забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук* / Л. Г. Чистоклетов ; Дніпро : МВС України, Дніпропетровський державний ун-т внутр. справ, 2016. – 36 с.
14. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
15. *Святенко А. А., Коробкін В. Ф. Посібник старшого інспектора патрульної служби* / А. А. Святенко, В. Ф. Коробкін. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – 336 с.
16. *Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод : з поправками, внесеними згідно положень Протоколу № 11*. – Донецьк : “Донецький меморіал”, 2000. – 40 с.
17. *Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 13 червня 2013 року (офіц. текст)*. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. – 212 с. – (Кодекси України).
18. *Бандурка О. М. Заходи адміністративного*

припинення в діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Бандурка ; Харків, 1994. – 20 с. 19. *Предупреждение преступлений и административных правонарушений органами внутренних дел : учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” и “Правоохранительная деятельность” / под ред. В. Я. Кикотья, С. Я. Лебедева, Н. В. Румянцева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 487 с.*

REFERENCES

1. *Administrativne pravo i protses v ekzylji; nevidoma pravnycha spadshchyna Ukrainy* / Ukladachi: Hryshchenko I. S., Bevzenko V. M., Koval' S. O., Bevz A. I., Palamarchuk I. V., Chura O. V., Kravchenko A. V., Smetanyuk R. S.; za zah. redaktsiyeyu d-ra yuryd. nauk, prof. Hryshchenka I. S. [Administrative law and process in exile; Legal unknown heritage Ukraine], Kiev, Dakar Publ, 2015, 500 p.
2. *About National Security* Law of Ukraine on June 19, 2003.
3. Bahanets' O. *Chomu pravookhoronna systema v Ukraini stala bezporadnoyu, a zlochynnist' dynamichno zakhoplyuye rehiony* [Why law enforcement system in Ukraine has become helpless, and dynamically captures crime areas]. *Yurydychnyy visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 2016, Vol. 42, pp. 10–11.
4. Bezzubov D. O. *Suspil'na bezpeka (orhanizatsiyno-pravovi zasady): monohrafiya* [Social security (organizational and legal framework)], Kiev, MP “Lesya” Publ, 2013, 452 p.
5. Dudko V. *Dev’yanosti povertayut'sya* [Returned ninetieth]. *Ekspres – Express*, 2016, Vol. 6–13 October, p. 10.
6. Tatsyshyn I. B. *Administrativne pravo Ukrainy: navch. posibnyk* [Administrative Law Ukraine], Lviv, “Novyy svit-2000” Publ, 2011, 307 p.
7. Paranytsya S. P. *Administrativno-pravovi zasady obihu zbroyi ta prystroyiv dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy snaryadamy: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk / S. P. Paranytsya* [Administrative and legal principles circulation of arms and equipment for the shooting of cartridges equipped with rubber projectiles]. Irpin, 2009, 21 p.
8. Mazhurina S. *Dazhe ded preklonnykh let vybiraet pistolet* [Even old age grandfather chooses gun]. *KP v Ukraine – KP in Ukraine*, 2016, Vol. 26 October.
9. *Konstytutsiya Ukrainy: chynne zakonodavstvo stanom po 10 serpnia 2015 r.; Ofits. tekst.* [Constitution of Ukraine], Kiev, Alerta Publ, 2015, 80 p.
10. Shyshko A. O. *Administrativno-pravovi zasady zabezpechennya osobystoyi bezpeky pratsivnykiv sudu v Ukraini: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk / A. O. Shyshko* [Administrative and legal framework to ensure the personal safety of court staff in Ukraine]. Lviv, 2010, 16 p.
11. *Zakon Ukrainy “Pro natsional'nu politsiyu”* [The Law of Ukraine “On the national police”], Sumy, TOV “VVP NOTIS” Publ, 2016, 84 p.
12. *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy / ukl. O. Yeroshenko* [Great Dictionary of Modern Ukrainian], Donetsk, TOV “Hloriya” Publ, 2012, 864 p.
13. Chystokletov L. H. *Administrativno-pravove zabezpechennya bezpeky sub’yektiv hospodaryuvannya v Ukraini: avtoref. dys. doktora yuryd. nauk / L. H. Chystokletov* [Administrative and legal security entities in Ukraine]. Dnipro, 2016, 36 p.
14. *Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk / Za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka* [Great Encyclopedic Dictionary of Law], Kiev, Vyd-vo “Yurydychna dumka” Publ, 2012, 1020 p.
15. Svyatenko A. A., Korobkin V. F. *Posibnyk starshoho inspektora patrol'noyi sluzhby* [User senior inspector of patrol], Donetsk, DYU LDUVS Publ, 2006, 336 p.
16. *Yevropeys'ka Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovnykh svobod : z popravkamy, vnesenymy z hidno polozhen' Protokolu 11* [The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms], Donetsk, “Donets'kyy memorial” Publ, 2000, 40 p.
17. *Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnennyamy stanom na 13 chervnya 2013 roku (ofits. tekst)* [Criminal codex of Ukraine], Kiev, PALYVODA A.V. Publ, 2013, 212 p.
18. Bandurka O. M. *Zakhody administrativnoho prypynennya v diyal'nosti militsiyi: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. / O. M. Bandurka* [The measures in the administrative suspension of police], Kharkiv, 1994, 20 p.
19. *Preduprezhdenie prestuplenij i administrativnykh pravonarushenij organami vnutrennih del : uchebnyk dlja studentov vuzov, obuchajushhihsja po special'nosti “Jurisprudencija” i “Pravookhoronitel'naja dejatel'nost” / Pod red. V. Ja. Kikotja, S. Ja. Lebedeva, N. V. Rumjanceva* [Prevention of crimes and administrative offenses bodies of internal affairs], Moscow, JuNITI-DANA Publ, 2010, 487 p.

Дата надходження: 20.12.2016 р.